

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. VII

GMINA SŁAWNO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM VII

GMINA SŁAWNO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2008

ABSTRACT. Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. VII: *Gmina Sławno* [History and Culture of the Sławno region, vol. VII: Sławno Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2008. pp. 371, figs 102, colour tabl. 44. ISBN 978-83-7591-046-9. Polish text with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the Sławno region [Pomerania, Poland]. These papers refer to nature and history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It is hard to build a society without roots and without history, without knowledge about their homeland. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the nature and history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2008
© Copyright by Authors

Na okładce: Dwór w Kwasowie, chromolitografia z albumu Alexandra Dunckera, *Die Ländlichen Wohnsitze, Schlösser um Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie nebst den Königlichen Familien-, Haus-Fideicommiss- und schatull -Gütern in Naturgetreuen, Künstlerisch Ausgeführten, farbigen Darstellungen nebst begleitendem Text*, Berlin T. III, 1860/1861.

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia-Ceglarz*
Skład i łamanie: *Eugeniusz Strykowski*

Konferencję oraz publikację sfinansowano ze środków Urzędu Gminy w Sławnie przy wsparciu Starostwa Sławieńskiego

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8
www.region.jerk.pl

ISBN: 978-83-7591-046-9

Druk/Druck: Totem – Inowrocław

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Paradoksy bogactwa (nie?)szczęśliwej gminy: wady zaletami czy zalety wadami?</i>	7
WOJCIECH STEFANOWSKI (Sławno), <i>Kilka słów o gminie Sławno</i>	17
WACŁAW FLOREK, JERZY JONCZAK, CELESTYNA PRINC (Słupsk), <i>Denudacja odpływowa w dolinie Wieprzy</i>	25
EWA GÓRSKA, JACEK ANTCZAK (Słupsk), <i>Awifauna lęgowa gminy Sławno, jej zagrożenia i ochrona</i>	37
MICHAŁ ŻMUDA (Kórnik), <i>Wstępna inwentaryzacja fauny okolic Sławna</i>	71
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Parki gminy Sławno</i>	87
IGNACY SKRZYPEK (Koszalin), <i>Najdawniejsze dzieje gminy Sławno</i>	109
KRZYSZTOF CHOCHUŁ (Słupsk), <i>Powiat sławieński w zasobach Archiwum Państwowego, Oddział w Słupsku</i>	185
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe gminy Sławno</i>	197
MARIA WITEK, WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Budownictwo administracji leśnej w gminie Sławno</i>	233
WOLFRAM SUHR (Hohenfelde, Niemcy), <i>Diedrich Suhr – Architekt und Seine Bauten in Schlawe in Pommern, 1921–1929</i>	271
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Sławno</i>	297
MARGARETA SADOWSKA (Sławno), <i>Wspomnienie o Edwardzie Puplu (1911–1991)</i>	319
LIDIA WRÓBLEWSKA (Poznań), <i>„Sobota na grodzisku”... kłopotliwy podarunek?</i>	327
ELŻBIETA FLOREK (Słupsk), <i>Wzrost potencjału turystycznego gminy Sławno w aspekcie wykorzystania cennych obszarów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych</i>	341
Indeks osób	357
Indeks nazw geograficznych	363
Lista adresowa Autorów	369

Cmentarze gminy Sławno

KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo)

Wstęp

Cmentarze gminy Sławno są kolejną, piątą moją prezentacją nekropolii znajdujących się na terenie powiatu sławieńskiego. Pierwsza prezentacja ukazała się w 2002 roku (Kontowski 2002). Zaprezentowałem wówczas cmentarze, poczynając od czasów najdawniejszych, a kończąc na cmentarzach współczesnych. Wiele miejsca poświęciłem formom nagrobków i materiałom, z których zostały one zrobione. Następne przeglądy odnosiły się do cmentarzy poszczególnych gmin: Postomino (Kontowski 2004), Malechowo (Kowalczyk-Kontowska, Kontowski 2005), Darłowo (Kontowski 2007). Podstawę niniejszego opracowania cmentarzy gminy Sławno obok literatury przedmiotu stanowią własne badania terenowe, a także mapy topograficzne z końca XIX i początku XX wieku (podobnie jak poprzednio). Przegląd zawiera katalog cmentarzy.

Katalog cmentarzy

Boleszewo (*Rötzenhagen*)

Cmentarz przykościelny w północnej części wsi, położony przy drodze ze Słowina do Sławna, powstał w średniowieczu (Krause 1989). W ciągu wieków użytkowania został rozbudowany. Obecnie posiada kształt nieregularnego pięcioboku i zajmuje powierzchnię 0,50 ha. Od strony drogi jest wygrodzony współczesnym płotem drewnianym na ceglanych słupkach (umieszczona data – 27.07.1999), z wejściem głównym od strony południowej, od drogi wiejskiej. Jest obecnie nieczynny i nieużytkowany.

Układ kwater został zatarty, a nagrobki zniszczone. Z dawnego cmentarza zachowała się płyta z czarnego granitu pod krzyż ustawiona po południowej stronie cmentarza oraz kilka płyt wmurowanych w opaskę wokół kościoła, odwróconych napisami do dołu (ryc. 1). W niewielkim stopniu zachował się także drzewostan, w tym: pomnikowe dęby szypułkowe, lipa drobnolistna, usychający jesion zwisły, żywopłot bukowy. W podrostach śnieguliczka, głóg, jeżyny.

Ryc. 1. Boleszewo. Płyty cmentarne włożone w drogę procesyjną wokół kościoła.
Fot. K. Kontowski, 2007

Bobrowice (*Alt Bewersdorf*)

Cmentarz „stary” usytuowany jest na południowo-wschodnim krańcu wsi, bezpośrednio przy drodze krajowej Szczecin–Gdańsk. Założony został na nierównym terenie, lekko wyniesionym po stronie zachodniej, umoc-

niony pierwotnie murem z dużych kamieni polnych. Powstał przypuszczalnie w XVIII wieku na planie wydłużonego trapezu. Zajmuje 0,27 ha. Od strony drogi obsadzony jest dębami szypułkowymi. Potężne dęby porastają także wnętrze cmentarza.

W latach 20. XX wieku umieszczono na nim pomnik poświęcony poległym w I wojnie światowej w formie wysokiego słupa zwieńczonego pełnoplastycznym hełmem żołnierskim. Jego zwieńczenie istniało jeszcze w 1994 roku. Obecnie cmentarz jest zniszczony i posiada zatarty układ pochówków. Brak nagrobków. W jego wnętrzu zachowało się jedynie kilka cokołów pod metalowe krzyże.

Cmentarz z drugiej połowy XIX wieku położony jest w południowo-zachodniej części wsi, w niewielkiej odległości od zabudowań, bezpośrednio po południowej stronie drogi krajowej Szczecin–Gdańsk. Założono go na równym terenie o kształcie wydłużonego prostokąta o powierzchni 0,45 ha i obsadzono klonami. Wejście główne flankowane lipami drobno-listnymi umieszczono po stronie północnej, od strony drogi. Wnętrze cmentarza porastają lipy i jesiony. Cmentarz jest nieużytkowany, ma zniszczony układ kwater i nagrobków. Nieliczne ślady nagrobków w postaci cokołów znajdują się w jego środkowej i południowo-wschodniej części (Tabl. I: A).

W północnej części cmentarza (przy drodze) zbudowano duży parking i bar „Pod dzikiem”. Wcześniej, w latach 90. XX wieku, było tu wiejskie boisko sportowe. W południowej zaś części cmentarza umieszczono kurniki i szopy przylegające od tej strony gospodarstwa.

Kwasowo (*Quadsow*)

Cmentarz przykościelny zlokalizowany jest we wsi, po wschodniej stronie drogi prowadzącej ze Sławna do Bobolic, wokół kościoła, w obrębie niewielkiej owalnej działki. Działka otoczona jest drogą gruntową i obsadzona lipami. Teren cmentarza na niewysokim wzniesieniu, jest splantowany, płaski, obsiany trawą i wygradzony niskim metalowym płotem. Brak nagrobków.

Według relacji mieszkanki wsi wiemy, że jeszcze w połowie lat 70. XX wieku znajdowały się tam dwa nagrobki z żeliwnymi krzyżami oraz jeden nagrobek z tablicą inskrypcyjną. Zniszczone zostały podczas budowy sklepu, zlokalizowanego nieopodal cmentarza. Wiemy również, że w ogrodzie działki nr 34, która graniczy z działką kościelną, jeszcze w 1947 roku znajdowała się ziemna mogiła nieznanego człowieka, przypuszczalnie zabitego żołnierza.

Cmentarz wiejski, poewangelicki jest nieczynny. Zlokalizowany został na północny wschód od wsi, około 200 m od drogi Sławno–Polanów, obec-

nie w lesie. Kształt cmentarza nieregularny. Jego granice od strony drogi (od zachodu) wyznacza okazałe wyniesienie. Przypuszcza się, że zostało sztucznie usypane na potrzeby cmentarza. Po przeciwnej stronie skarpa opada i łagodnie przechodzi w las. W wygroźdzeniu szpalery grabów i świerków. Wejście na cmentarz prowadziło od strony północnej. Od wejścia czytelna jest aleja świerkowa. Po obu stronach alei bujną roślinnością poprzeraśtane są pozostałości z wyposażenia cmentarza. Licznie się zachowały rustykalne, plastyczne pulpity pod tablice inskrypcyjne, wykonane w formie ściętego pnia z gałązkami dębu (Tabl. I: B). Znajdują się tam także wykonane z lastriko niszowe tablice dziecięce z wnęką na umieszczenie figurki aniołka oraz odlewane ze sztucznego kamienia granistaste cokoły z rytą inskrypcją, ujętą wewnątrz wieńca. Zachował się również uskokowy w formie cokół pod krzyż, dekorowany plastycznym motywem wieńca z kokardą. Odnaleziono dwie zwałone płyty ze słabo czytelną inskrypcją. Odczytać jednak można nazwisko małżeństwa z rodziny Schwuchow z Pomilowa i niepełny tekst dotyczący sprowadzenia z Ameryki i pochowania na tym cmentarzu szczątków rodziców przez ich dzieci. Na drugiej płycie odczytano nazwisko i imię zmarłej długoletniej mieszkanki wsi: Amalie Schröder oraz datę jej śmierci (1939 rok). Płyta ta, odlana ze sztucznego kamienia, zamknięta odcinkowo, dekorowana jest plastycznym motywem róży na liściu paproci. Na cmentarzu widać liczne ślady świeżego plądrowania mogił.

Noskowo (*Notzkow*)

Cmentarz położony jest na skraju lasu w odległości około 2 km na południe od zabudowań wsi, przy drodze do Tychowa. Zlokalizowany jest na skarpcie z wejściem umieszczonym po stronie południowo-zachodniej, pierwotnie z bramą na ceglanych słupkach. Od północy graniczy z polami uprawnymi. Powstał w drugiej połowie XIX wieku (Vilbrandt 1989). Obecnie jest zniszczony, z zatartym układem kwater i nagrobkami, zrzuconymi po stronie zachodniej. Wśród nich znajdują się nagrobki w formie ściętego pnia dębu i tablice o kształcie prostokąta z zaokrągleniem w zwieńczeniu. Teren cmentarza pierwotnie wygroźdony był szpalerem świerków. Wnętrze porośnięte jest dębami i jesionami, tują w runie z barwinkiem, bluszczem i konwalią. Obecnie zieleń nie jest pielęgnowana.

Radosław (*Coccejendorf*)

Cmentarz położony na południowo-wschodnim krańcu wsi, powstał w pierwszej połowie XIX wieku – w 1840 roku (Dubberke 1989). Założony na planie zbliżonym do czworoboku, na sztucznie usypanym niewielkim

wyniesieniu o powierzchni 0,37 ha. Wygrodzono go niskim murem z kamieni polnych. Granice cmentarza zostały obsadzone jesionami i lipami drobnolistnymi. Wejście znajdowało się po stronie południowo-zachodniej.

W 1920 roku zbudowano pomnik poświęcony poległym w I wojnie światowej. Według relacji mieszkańców wsi był to obelisk z tablicami, na których widniały wyryte nazwiska 25 żołnierzy. W marcu 1945 roku na cmentarzu pochowano żołnierzy Wehrmachtu.

Obecnie cmentarz jest nieczynny, zaniedbany. Układ kwater został w znacznej części zatarty. We wschodniej części zachowało się kilka nagrobków, w tym trzy z lat 40. XX wieku i dwie słabo czytelne mogiły (Tabl. II: A).

Rzyszczewo (*Alt Ristow*)

Cmentarz przykościelny powstał w średniowieczu i był rozbudowany w ciągu następujących wieków. Obecnie zajmuje teren o powierzchni 0,24 ha i posiada kształt nieregularnego sześcioboku. Wygrodzony jest kamiennym murem. Układ kwater i nagrobków został obecnie zatarty. Po stronie północno-zachodniej urządzono lapidarium (Tabl. II: B) złożone z trzech płyt nagrobnych z polerowanego czarnego granitu z inskrypcjami: Willi Mielke zmarły 5 kwietnia 1938 roku, Reinhold Bahr zmarły 29 października 1941 roku oraz małżeństwo Bewersdorff – Augusta z domu Dumjahn zmarła 1 grudnia 1925 roku i Herman zmarły 7 marca 1942 roku. Między nimi ustawiono nagrobek właścicieli majątku, z krzyżem wykonany z czarnego marmuru na granitowym cokole – Johanna Glorina zmarłego 22 września 1897 roku i jego żony Margaret Glorin z domu Sommerfeldt zmarłej 18 października 1934 roku. Nagrobek ten został wykonany przez firmę kamieniarską ze Szczecina, o czym informuje napis na odwrocie krzyża – „Hepp Stettin”.

W południowej części cmentarza zachował się cokół dawnego pomnika poświęconego poległym w I wojnie światowej, wykonany z szarego granitu (ryc. 2). Obecnie jest na nim ustawiona figurka Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia. Pomnik był monumentem w formie zwężającego się ku górze słupa zwieńczonego pełnoplastycznym orłem. Ściany monumentu wypełniały wyryte nazwiska poległych, Krzyż Żelazny oraz daty 1914–1918.

Zniszczony jest także dawny drzewostan cmentarza. Zachowały się jedynie pojedyncze egzemplarze dębu szypułkowego i jesionu wyniosłego.

Cmentarz wiejski zlokalizowany jest w środkowej części wsi, przy drodze. Posiada kształt wydłużonego prostokąta, z wejściem od strony drogi, obecnie prawie nieczytelny. Został założony w drugiej połowie

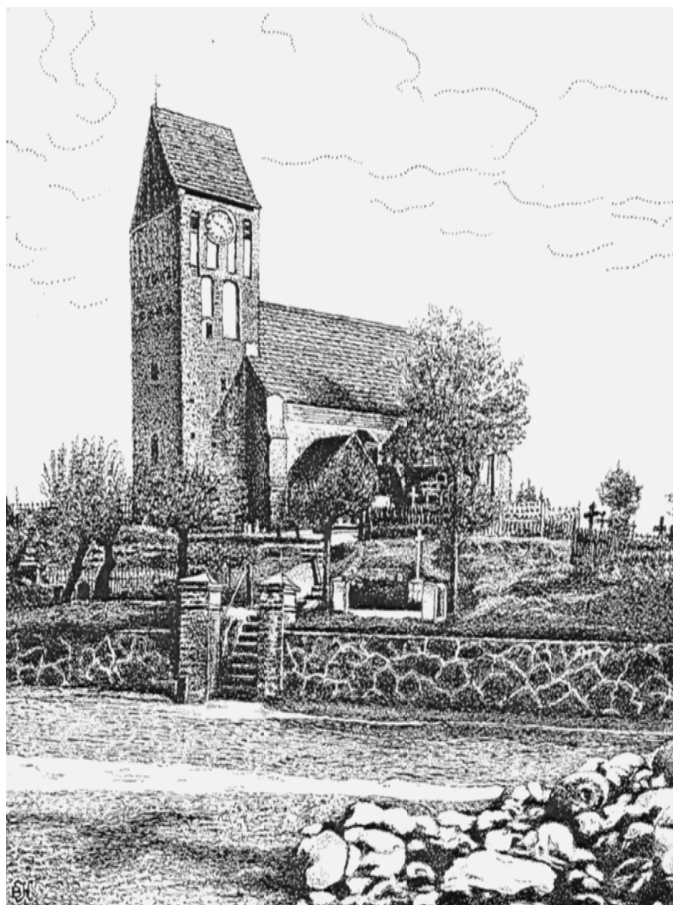

Ryc. 2. Rzyszczewo. Dawny pomnik poległych, obecnie kapliczka z figurą Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia. Fot. K. Kontowski, 2007

XIX wieku na terenie płaskim. Pierwotnie niewielki, rozszerzony przypuszczalnie na początku XX wieku, współcześnie zajmuje 0,40 ha. Wcześniej podzielony był aleją. Od strony północno-wschodniej przylega do niego gospodarstwo rolne, od południowo-zachodniej boisko sportowe. Obecnie nieużytkowany, ze zniszczonym układem kwater i nagrobków, zaśmiecony. Przy południowo-zachodniej granicy istniała niewielka czworoboczna kaplica. Na jej fundamentach ustawiono kurnik. Zachował się jedynie cenny drzewostan: lipy, klony, jesiony i graby. Nagrobków brak.

Sławsko (*Alt Schlawe*)

Cmentarz przykościelny, o powierzchni 0,5 ha, założony został w XIX wieku na gruncie cmentarza średniowiecznego (Sielaff 1989). Usytuowany jest wokół kościoła parafialnego św. Piotra i Pawła Apostołów (ryc. 3), na dość dużym wyniesieniu, w rozwidleniu drogi wiejskiej. Od strony wsi teren ułożony tarasowo, wzmocniony podwaliną z obrobionego kamienia polnego. Przed II wojną światową był wygrodzony kamiennym murem i drewnianym płotem, obecnie w ogrodzeniu jest przerośnięty żywopłot głogowy i bukowy. Na obrzeżach cmentarza znajduje się po kilka okazów lipy, świerku, jesionu i morwy. Część cmentarza została zniszczona w trakcie budowy plebani w latach 80. XX wieku.

Ryc. 3. Sławsko. Kościół św. Piotra i Pawła Apostołów z otaczającym go cmentarzem.
Rys. Bruno Koglin

Dziś teren jest uporządkowany, wyczyszczony z podrostów i obsiany murawą, a zachowane nagrobki złożono w jednym miejscu i są przygotowane do planowanego lapidarium (ryc. 4); wymienić należy dwa nagrobki, które zostały wykonane ze sztucznego kamienia w formie steli. Dekorowane są motywem leżącego liścia paproci. Pierwszy z nich ma płytę inskrypcyjną z nazwiskiem Alberta Himmelreicha (ur. 12.12.1892 – zm. 13.05.1925), na drugim widnieje pusta wnęka. Na cmentarzu znajduje się także żeliwny krzyż nagrobny, odlany w 1911 roku, którego ramiona zakończone są trójlistnie. Jest to jedyny krzyż, jaki w całości zachował się na terenie gminy. Inne fragmenty dawnych nagrobków jak belki obmurowań grobów lub cokoły wykorzystano jako krawężniki wokół nowo powstałej drogi procesyjnej, obiegającej kościół. Wykorzystano je także jako stopnie schodów do kościoła.

Na cmentarzu ustawiony jest graniasty, masywny cokół, jaki zachował się po dawnym pomniku poległych w czasie I wojny światowej. Obecnie stanowi on podstawę pod figurę Matki Bożej Niepokalanej.

Ryc. 4. Sławsko. Zachowane fragmenty nagrobków na cmentarzu przykościelnym.
Fot. K. Kontowski, 2007

Smardzewo (*Schmarsow*)

Cmentarz wiejski, ewangelicki, w formie trapezu, o powierzchni 0,4 ha, założony w drugiej połowie XIX wieku (Müller 1989). Od 1946 roku nieczynny. Położony jest w północnej części wsi, na jej skraju, przy szosie w kierunku Bobrowic. W otoczeniu znajdują się łąki, pola uprawne, ogrody i zabudowania wiejskie. Cmentarz nie jest wygrodzony murem, nie posiada też bramy. Jego granice wyznacza przerośnięty żywopłot głogu, pojedyncze okazy wiązu oraz lipa i świerk, które stanowią resztki alei(?) prowadzącej od wsi na cmentarz.

Teren cmentarza jest równy, lekko wywyższony skarpią od strony szosy. Obecnie starodrzew mocno przerzedzony. Występuje tutaj duży stopień zakrzewienia, a w runie rozrośnięty bluszcz przykrywa resztki nagrobków. Nagrobki znajdowały się od drogi, po zachodniej stronie cmentarza. Z dawnego wyposażenia cmentarza zachowały się tylko: jeden słupek z metalowego wygrozdzenia, dwa rustykalne cokoły, jeden kamienny cokół pod krzyż żeliwny, jeden cokół w formie pnia dębu, jeden cokół ze sztucznego kamienia, dekorowany reliefowo ujętymi liśćmi paproci przewiązanymi kokardą oraz cokół pulpitowy. Brak jakichkolwiek inskrypcji.

Stary Kraków (*Alt Krakow*)

Cmentarz przykościelny o powierzchni 0,22 ha, położony na wyniesieniu w centralnej części wsi, założony na planie owalnym z wejściem po stronie zachodniej. Pochodzi ze średniowiecza i rozbudowywany był w ciągu następných wieków (Borchmann 1989). Obecnie układ kwater nieczytelny, brak jest także nagrobków.

Zachował się jedynie pomnik poświęcony poległym w I wojnie światowej (ryc. 5). Usytuowany został w pobliżu kościoła, po jego północnej stronie. Jest to monument wykonany ze sztucznego kamienia, wolnostojący, złożony z dwóch nałożonych na siebie graniastych bloków. Blok dolny ozdobiony jest półplastycznym Krzyżem Żelaznym z datą 1914–1918 wpisaną w krzyż. W górnej części pomnika znajdują się dwa pionowe miecze owinięte w liście dębu. Boczne ściany monumentu wypełniają nazwiska 16 poległych, w ścianie tylnej widnieje ryta inskrypcja: FÜR DIE KIRCHENHALLEN / FÜR DER VATER GRUFT / FÜR DIE LIEBSTEN FALLEN / WENN DIE FREIHEIT RUFT. Całość monumentu przykryta została daszkiem stożkowym, wcześniej przypuszczalnie zwieńczona krzyżem. Pomnik uszkodzony po wojnie, zrekonstruowany w latach 90. XX wieku.

Ryc. 5. Stary Kraków. Pomnik poległych na dawnym cmentarzu przykościelnym.
Fot. K. Kontowski, 2007

Na cmentarzu występuje także cenny starodrzew: pomnikowe dęby, obrośnięte potężnym bluszczem, i lipa.

Cmentarz komunalny, dawniej ewangelicki wiejski, jest największy na terenie gminy Sławno (0,80 ha). Położony jest w północnej części wsi, poza siedliskami, przy drodze polnej, otoczony polami uprawnymi. Założony został w drugiej połowie XIX wieku na planie prostokąta, rozszerzony na wschód przypuszczalnie na początku XX wieku, wygrodzony od południa murem ceglany na słupkach, od północy, zachodu i wschodu siatką. Granica wschodnia i północna obsadzona jest szpalerami świer-

ków. Cmentarz w części starszej (zachodniej) podzielony został aleją klonową z egzemplarzami obrosniętymi bluszczami. Czytelny jest układ alejowo-kwaterowy z dość licznie zachowanymi starymi nagrobkami i mogiłami z podziałem na pochówki dorosłych i dzieci. W tej części cmentarza znajdują się pochówki zmarłych nie tylko ze Starego Krakowa, ale także z Mazowa i Kanina. Wśród nich są nagrobki: z krzyżem żeliwnym krawca Braatza (1837–1892), wykonanym w odlewni Paula Stefena w Sławnie, fragment krzyża z nagrobka Mathilde Barske (1852–1920) i Agnes Drews z domu Lilitt (1911–1933). Większość nagrobków to formy popularne na Pomorzu – lastrykowe stele, nagrobki z krzyżem, z cokołami z wnęką, w której pierwotnie umieszczane były porcelitowe figurki aniołków (nagrobki dziecięce), nagrobki w formie płyty z motywem palmy, krzyża, pnia dębu itd. Istnieje również mogiła rodzinna z metalowym kojcem (ryc. 6). W zachodniej części cmentarza znajdują się także trzy pochówki z lat 50. XX wieku. Wszystkie nagrobki, podobnie jak drzewostan, obrosnięte są bluszczem. Wśród starodrzewia zachowane są: jesion, klon, dąb i świerk. W części wschodniej pochówki współczesne.

Ryc. 6. Cmentarz komunalny w Starym Krakowie. Mogiła rodzinna wygradzona metalowym kojcem. Fot. K. Kontowski, 2007

Na początku XXI wieku na słupku bramnym umieszczono tablicę informującą o pochodzeniu i historii cmentarza, poświęconą wszystkim pochowanym na terenie cmentarza.

Tokary (*Deutschrode*)

Cmentarz wiejski założony na początku XX wieku. Niewielki (0,2 ha), wytyczony na planie prostokąta, na północny zachód od wsi. Znajduje się w głębi lasu, około 100 m za starym, niedokończonym torowiskiem kolei wąskotorowej ze Sławna do Ustki. Teren cmentarza płaski, równy. Granice pierwotnego układu przestrzennego zatarte. Poza bujną roślinnością (tawuła, bluszcz, barwinek, konwalia) żadnych śladów cmentarza. W niewielkiej jego części zachowany żywopłot. Drzewostan młody, stary w szczątkowej formie, w większości wycięty (pozostały dwa dęby od strony południowej). Brak nagrobków. Na granicy cmentarza znajduje się wysypisko śmieci (Tabl. III: A).

Tychowo (*Wendisch Tychow*)

Cmentarz przykościelny o powierzchni 0,40 ha, położony w centrum wsi, na znacznym wywyższeniu. Posiada kształt nieregularnego czworoboku wydłużonego na osi wschód–zachód. Obecnie nieczynny, z zatartym układem kwater i pochówków. Zupełny brak nagrobków – zachowanych jest tylko kilka niskich cokołów pod krzyże (po południowej stronie kościoła). Drzewostan zniszczony. Obecnie na terenie cmentarza, w najbliższym otoczeniu kościoła, trwają prace porządkowe – nowe nasadzenia iglaków. Od południa założono także współczesne metalowe ogrodzenie. Po stronie północno-wschodniej znajduje się kapliczka z figurą Matki Boskiej (datowana na 1999 rok) (ryc. 7).

Cmentarz wiejski o powierzchni 0,42 ha powstał w drugiej połowie XIX wieku (Schulz 1989). Położony jest w południowo-zachodniej części wsi. Otacza go pastwisko, pole i las. Został założony na planie trapezu i wygrodzony szpalerami świerków (Tabl. III: B). Jego wnętrze dzieli aleja lipowa wychodząca z północno-zachodniego narożnika. Czytelny jest w znacznej części układ kwater i liczne fragmenty nagrobków. Istnieją rustykalne cokoły, cokoły z motywem wieńca przewiązanego wstęgą, lastricowe „sarkofagowe” obmurowania mogił, fragmenty żeliwnych krzyży. Wśród starodrzewia poza szpalerami świerków zachowane są jesiony, klony i dęby. W runie bluszcz i barwinek. Cmentarz nie jest pielęgnowany, zarośnięty samosiewami drzew i krzewów.

Ryc. 7. Tychowo. Cokół dawnego pomnika poległych wykorzystany jako podstawa kapliczki z figurą Matki Boskiej. Fot. K. Kontowski, 2007

Warszkowo (*Alt Warschow*)

Cmentarz wiejski, ewangelicki, obecnie nieczynny, założony w drugiej połowie XIX wieku (Pantel 1989) na planie trapezu o powierzchni ponad 1 ha, w północno-zachodniej części wsi, przy zbiegu dwóch dróg wiejskich, w odległości około 300 m od szosy Sławno–Słupsk. Teren cmentarza równy, wyniesiony od południa i zachodu potężną skarpą, od strony północnej graniczy z lasem. Południowo-wschodnia część cmentarza została wydzielona i obecnie stanowi działkę pod prywatny warsztat stolarski. Od strony lasu zachował się betonowy fundament. Przypuszcza się, że

jest to ślad dawnego wygrodzienia. Wejście na cmentarz znajdowało się w północno-wschodnim narożniku. Od wejścia pod skosem przechodziła młoda aleja dębowa. Brak nagrobków.

Z dawnego wyposażenia cmentarza w szczątkowej formie zachował się jedynie postument pomnika ofiar I wojny światowej (Tabl. IV: A). Pomnik był monumentem w formie graniastego bloku ustawionego na czterostopniowym postumencie, zwieńczony pełnoplastycznym Krzyżem Żelaznym (ryc. 8). Ściany pomnika wypełniała inskrypcja: DEN TOTEN ZUM GEDÄCHTNIS, DEN LEBENDEN ZUR MAHNUNG oraz nazwiska poległych mieszkańców gminy.

Obecnie w tylnej części cmentarza znajduje się wysypisko śmieci (dachówki, cegły, trociny...).

Ryc. 8. Warszkowo. Pomnik poległych w czasie I wojny światowej (Pantel 1989: 828)

Warszkówko (*Neu Warschow*)

Cmentarz wiejski, ewangelicki, obecnie nieczynny, założony w drugiej połowie XIX wieku na planie prostokąta o powierzchni 0,30 ha. Usytuowany jest w południowo-wschodniej części wsi, pod lasem. Teren cmentarza płaski, wygrodzony przerośniętym szpalerem bukowo-grabowym, od strony drogi wyłożony kamieniami polnymi. Droga polna prowadząca

na cmentarz jest częściowo utwardzona tłuczniem granitowym. Wejście znajduje się w połowie długości boku cmentarza. Pochówki zajmowały ponad połowę powierzchni cmentarza. Znajdowały się one po prawej stronie od wejścia. Lewa strona stanowiła teren pod przyszłe groby. Obecnie układ przestrzenny cmentarza jest częściowo czytelny, mogiły były ułożone równoległe do wejścia.

Zachowało się dużo fragmentów nagrobków, takich jak: betonowe omurowania mogił, cokoły pod żeliwne krzyże z naturalnego i sztucznego kamienia, cokoły pod tablice w formie ściętego pnia dębu oraz cokoły dekorowane plastycznym motywem wieńca przewiązanego kokardą, z wyrytym napisem „Śpij w spokoju” (ryc. 9).

Ryc. 9. Warszkwko. Cokoły „pulpitowe” zachowane na cmentarzu ewangelickim.
Fot. K. Kontowski, 2007

Wrześnica (*Freetz*)

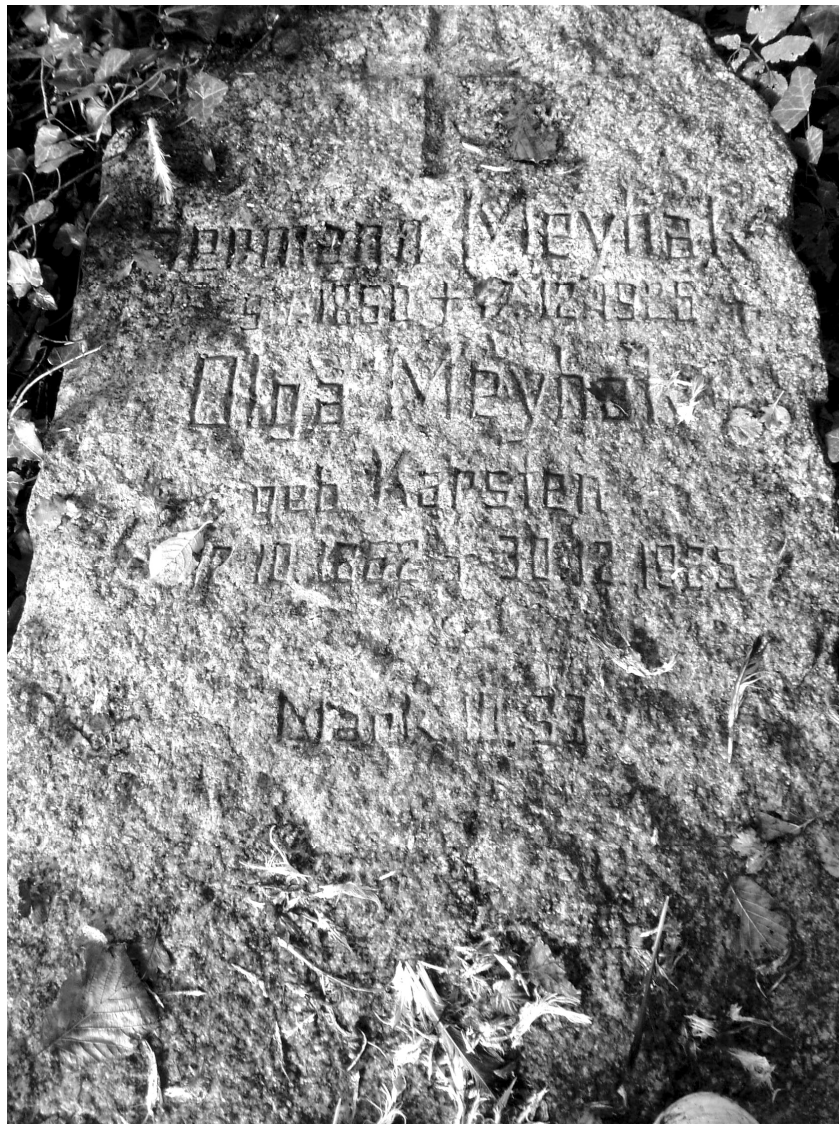
Cmentarz przykościelny założony na początku XIX wieku (Grundau 1989). Usytuowany jest pośrodku wsi, w rozwidleniu dróg, na znacznym wyniesieniu terenu. Wokół opina go spoczywający na fundamentach mur z naturalnego, łamanego kamienia na zaprawie wapiennej.

Wejście umieszczone po stronie południowo-zachodniej ujęte jest potężnymi dębami szypułkowymi. Od wejścia w kierunku kościoła prowadzi mocno przerzedzona aleja z klonów i jesionów. Z relacji mieszkańców wsi wynika, że jeszcze w latach 70. po południowej stronie alei znajdowały się pochówki dziecięce. Strona przeciwna mieściła groby dorosłych. Obecnie przy kościele jest tylko jeden nagrobek – zmarłego śmiercią tragiczną 24 października 1945 roku Jana Łuszczynskiego. Do budowy nagrobka wykorzystano granitowy krzyż z ewangelickiego pochówku. Identyczny krzyż znajduje się przy kościele w Rzyszczewie. Na cmentarzu ustawiony był pomnik poświęcony poległym w czasie I wojny światowej. Dzisiaj nie jest znana jego forma.

Cmentarz ewangelicki, wiejski, o powierzchni 0,4 ha, założony został na przełomie XIX/XX wieku w południowej części wsi, przy drodze gruntowej wygradzonej olbrzymimi głazami polnymi. Teren cmentarza płaski, w otoczeniu pola uprawne i obecny cmentarz komunalny, który został wydzielony w północnej części z cmentarza ewangelickiego. Wzdłuż granicy cmentarza przerośnięty żywopłot głógowy, we wnętrzu zakrzewienie leszczyną, głógiem, w runie rozrośnięty bluszcz i barwinek. Drzewostan mocno przerzedzony. Od strony drogi zachował się niepełny szpaler jesionu, a wewnątrz cmentarza, tuż przy granicy z cmentarzem komunalnym, dwa egzemplarze dębów.

Pochówki ewangelickie zajmowały niemal cały teren dawnego cmentarza. Obecnie znajdują się tylko nieliczne tablice inskrypcyjne i cokoły pod krzyże oraz kilka płyt i granitowych słupków z wygradzenia grobów. Największe skupisko zachowanych cokołów jest wzdłuż zachodniej granicy cmentarza. Były one odkuwane w granicie lub odlewane w lastriko i stanowiły podstawy do tablic. Na cmentarzu znajduje się także kilka rustykalnych cokołów pulpitowych odlewanych w formie ściętego pnia dekorowanego gałązkami dębu. Były one bardzo popularne, występowały na wszystkich cmentarzach gminy. Na uwagę zasługuje także olbrzymia płyta (około 130 cm wysokości) wykuta w szarym granicie, w formie steli. Jest to nagrobek małżeństwa Hermanna Meynaka (9.01.1860–17.12. 1925) i Olgi Meynak z domu Karsten (17.10.1862–30.12.1925) (ryc. 10). Podobne płyty zachowały się tylko na cmentarzach w Słwinie (gm. Darłowo) i Pieszczu (gm. Postomino). Przetrwiała także odlana ze sztucznego kamienia, zwieńczona uskokowo płyta inskrypcyjna Eduarda Witta (1848–1925) dekorowana rzadko spotykanym na tym terenie motywem krzyża w glorii.

Cmentarz komunalny został założony po zakończeniu II wojny światowej w północnej części terenu dawnego cmentarza ewangelickiego. Powierzchnia cmentarza – 0,13 ha. W latach 90. XX wieku wycięto starodrzew i nasadzono świerki. Cmentarz otrzymał także nowe ogrodzenie i ujęcie wody.

Ryc. 10. Wrzeźnica. Płyta nagrobna małżonków Meynak na dawnym cmentarzu ewangelickim. Fot. K. Kontowski, 2007

Najstarsze pochówki rozmieszczone są przy granicy z cmentarzem ewangelickim. Znajdują się tam cementowe nagrobki o architektonicznej formie, zwieńczone masywnym krzyżem. W większości są to pochówki dziecięce i osób dorosłych pochowanych w latach 40. i 50. XX wieku. Zachowało się także kilkanaście kutych krzyży żelaznych, których ramiona

zakończone są ostrym grotem, a na przecięciu ramion, ponad figurką Ukrzyżowanego, przymocowany jest podkowiasty, opadający w dół daszek. Wykonawcą tych krzyży był przypuszczalnie warsztat miejscowy, wzorujący się na lokalnej tradycji. Być może forma ta została przejęta bezpośrednio z wieży z pobliskiego kościoła w Pałowie (gm. Postomino).

Żabno (*Segenberg*)

Cmentarz wiejski (I) założono w drugiej połowie XIX wieku – nieduży (0,25 ha) wytyczony na planie trapezu. Usytuowany jest na skraju wsi obok przecięcia drogi w kierunku Komorzyna z drogą polną. Teren równy, na niewielkim wyniesieniu, w otoczeniu las i pole. Wejście na cmentarz (obecnie zatarte) umieszczone było w jego narożu, przy drodze do wsi. Wewnątrz cmentarza zachowało się kilka cokołów, obecnie mocno przerośniętych bluszczem i barwinkiem. Nie odnaleziono tablic inskrypcyjnych. Zauważono świeże ślady płądrowania mogił.

Cmentarz wiejski (II) o powierzchni 0,80 ha założono na początku XX wieku, około 800 m na północ od wsi, około 300 m na wschód od drogi polnej z Komorzyna. Wytyczony został na planie prostokąta, na terenie płaskim, w otoczeniu lasu. W latach 30. XX wieku cmentarz przedłużono w kierunku wschodnim.

Północna i zachodnia granica cmentarza wygradzona jest regularnie obsadzonym świerkiem. Z dawnego ogrodzenia zachowały się dwa betonowe słupki bramne z przymocowanymi metalowymi hakami do zawieszania furtki i skrzydeł bramnych. Słupki przykryte były kopułką zwieńczoną metalowym krzyżem. Od bramy (po stronie zachodniej) cmentarz przecina biegnąca wzdłuż czytelna aleja świerkowa.

Czytelny jest także układ kwater i nagrobków. Występują one w północno-zachodniej części cmentarza. Z wyposażenia grobów zachowała się spora liczba cokołów, słupków pod krzyże i omurowań mogił. Brak tablic inskrypcyjnych. Jedynie na masywnym, odlanym z lastriko krzyżu z lat 30. XX wieku widoczna jest niepełna inskrypcja: data urodzenia i śmierci (1877–1935) zmarłej Auguste (nazwisko nieczytelne) z domu Pagel.

Cmentarz ten jest kolejną nekropolą, którą dosięgła ręka wandalii. Występują bowiem ślady płądrowania wielu mogił. Niektóre z nich jeszcze świeże, sięgają do 1 m głębokości.

Żukowo Sławieńskie (*Suckow*)

Założenie cmentarne usytuowane było w otoczeniu kościoła w zachodniej części wsi, przy drodze wiejskiej do Brześcia. Cmentarz przykościelny, najstarszy, znajdował się wokół świątyni. Cmentarz ewangelicki, póź-

TABLICA I

A. Bobrowice. Cokół zrzucony na obrzeżu cmentarza. Fot. K. Kontowski, 2007

B. Kwasowo. Dawny cmentarz ewangelicki. Fot. K. Kontowski, 2007

TABLICA II

A. Radosław. Zachowane nagrobki z końca lat 40. XX wieku.
Fot. K. Kontowski, 2007

B. Rzyszczewo. Lapidarium przykościelne. Fot. K. Kontowski, 2007

TABLICA III

A. Tokary. Wysypisko śmieci na granicy dawnego cmentarza ewangelickiego.
Fot. K. Kontowski, 2007

B. Tychowo. Fragment dawnego cmentarza ewangelickiego.
Fot. K. Kontowski, 2007

TABLICA IV

A. Warszkowo. Zachowany fragment cokołu z pomnika poległych.
Fot. K. Kontowski, 2007

B. Żabno. Słupki bramne cmentarza. Fot. K. Kontowski, 2007

niejszy, na wyniesieniu terenowym, na zachód od kościoła (Köpke 1989). Cmentarz komunalny, współczesny, w obniżeniu terenowym, na przedłużeniu cmentarza ewangelickiego w kierunku zachodnim.

W otoczeniu cmentarza przykościelnego nie odnajdujemy pochówków. Znajduje się tam jedynie epitafium nieznaną z nazwiska osoby. Jest to klasycystyczna, kamienna płyta nagrobna (w formie prostokąta 210 cm × 100 cm) z przełomu XIX/XX wieku, ozdobiona półplastycznym motywem wieńca laurowego przewiązanego kokardą. Wewnątrz wieńca słabo czytelna inskrypcja: CORINTH 6.0 / ALF DIE STERBEN / DEN UND WIE.../ WIER...EB... Pierwotnie płyta wmurowana była w posadzkę kościoła. W 2003 roku, w czasie remontu posadzki, została wyjęta i przeniesiona przed kościół.

Około 50 m na zachód od kościoła w latach 30. XX wieku wzniesiono kaplicę przedpogrzebową. Jest to budowla założona na planie prostokąta z dachem czterospadowym nakrytym dachówką. Przy ścianie szczytowej dobudowany jest ganek, nakryty trójspadowym dachem wspartym na dwóch ceglanych słupach.

W niewielkiej odległości, na północ od kaplicy, w granicach cmentarza ewangelickiego urządzono niewielkie lapidarium. Prowadzi do niego wąska dróżka, po bokach której ustawiono dwa rustykalne cokoły. Teren lapidarium wygrodzono łańcuchem na słupkach. Wewnątrz ustawiono w dwóch rzędach kilkanaście płyt nagrobkowych oraz tablicę „Ku pamięci polskim i niemieckim zmarłym dawnej niemieckiej parafii Żukowo, którzy na tym cmentarzu znaleźli ostatni spoczynek. 1945–1995”, umocowana na olbrzymim granitowym głazie. W lapidarium znalazły także miejsce płyty nagrobne małżeństwa Pauline Eggert z d. Wedtke (27.11.1855–10.03.1926) i Karla Eggerta (24.08.1853–10.05.1926) oraz Emilie Garbe z d. Klatt z Gwiazdowa (15.10.1848–26.03.1926). Obie płyty zostały wykonane z czarnego polerowanego granitu. Ich forma, niewyróżniająca się szczególnym bogactwem dekoracji, należy do szeroko rozpowszechnionych na tym terenie. Podobnie odnieść się można do kobiecego nagrobka Mety Hasse z d. Ruffledt z Żukowa (13.04.1885–19.05.1940). Ciekawą formę prezentują dwa nagrobki wykonane w nieobrobionym naturalnym granicie, a należące do Ferdinanda Radtke (1843–1937) i Edmunda Stahla (1885–1928).

Nie wszystkie zachowane nagrobki znalazły miejsce w lapidarium (ryc. 11). Spora ich liczba jest zrzucona na obrzeżu cmentarza ewangelickiego. Znajdują się tam m.in. pulpitowe cokoły odlane w formie dębowych pni, lastrykowy odlew nagrobka z głęboką wnęką przeznaczoną na umieszczenie figurki aniołka i belki omurowań grobów. Duża liczba belek została jednak wykorzystana jako krawężniki wygradzające ścieżki na terenie całego założenia.

Ryc. 11. Żukowo Sławieńskie. Lapidarium. Fot. K. Kontowski, 2007

Zakończenie

Na terenie gminy Sławno zachowały się 24 cmentarze w 16 miejscowościach. Niektóre cmentarze mają metrykę średniowieczną (np. cmentarze przykościelne w: Boleszewie, Kwasowie, Rzyszczewie, Sławsku, Starym Krakowie i Tychowie), inne powstały w XIX lub na początku XX wieku (cmentarze wiejskie). Cmentarze przykościelne są nieczynne, a niektóre cmentarze ewangelickie wiejskie obecnie wykorzystywane są na pochówki współczesne (np. cmentarz we Wrześnicy).

Na wielu cmentarzach, zwłaszcza przykościelnych, po zakończeniu I wojny światowej wznoszono pomniki upamiętniające poległych. Twórcami tych symbolicznych grobów najczęściej byli miejscowi rzemieślnicy lub zakłady kamieniarskie. Najliczniejszą grupę pomników stanowią graniaste bloki posadowione na wielostopniowych cokołach. Niemal obowiązującym motywem dekoracyjnym pomnika był plastyczny motyw Krzyża Żelaznego.

Zarówno pomniki wojenne, jak i cmentarze są obecnie mocno zniszczone lub przekształcone. Z tego powodu zachowała się znikoma liczba

elementów ich pierwotnego wyposażenia. Z zachowanych przykładów wynika, że najbardziej rozpowszechnionymi były nagrobki masowo produkowane ze sztucznego kamienia i drobnoziarnistego lastriko. Bardzo popularnymi motywami dekoracyjnymi nagrobków były: motyw ściętego pnia dębu, stele zdobione liściem palmy oraz płyty ze szklaną tablicą inskrypcyjną.

Na kilku cmentarzach przykościelnych zaczęły powstawać lapidaria. Taką formę upamiętnienia dawnych miejsc grzebalnych i zabezpieczenia zachowanych fragmentów nagrobków spotkać już można w Żukowie Sławieńskim i Sławsku. Natomiast na cmentarzach w Żabnie, Kwasowie i Tokarach znajdują się miejsca wysypywania śmieci i świeże ślady plądrowania grobów.

Bibliografia

- BORCHMANN G. 1989. Alt Krakow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 806–811.
- DUBBERKE R. 1989. Coccejendorf, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 864–867.
- GRUNDAU G. 1989. Freetz, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 893–895.
- KONTOWSKI K. 2002. Cmentarze sławieńskie, [w:] *Sławno i Ziemia Sławieńska – historia i kultura*, (red.) W. Łysiak. Poznań: Wydawnictwo „Eco”, 139–149.
- KONTOWSKI K. 2004. Postomińskie cmentarze, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. III: *Gmina Postomino*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 259–272.
- KONTOWSKI K. 2007. Cmentarze gminy Darłowo, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. VI: *Gmina Darłowo*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 277–300.
- KOWALCZYK-KONTOWSKA J., KONTOWSKI K. 2005. Cmentarze gminy Malechowo, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. IV: *Gmina Malechowo*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 239–265.
- KÖPKE E. 1989. Suckow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 1219–1226.
- KRAUSE M. 1989. Rötzenhagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 1123–1135.
- MÜLLER R. 1989. Schmarsow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 1163–1166.

- PANTEL K. 1989. Alt Warschow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 826–830.
- SCHULZ P. 1989. Tychow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 1238–1248.
- SIELAFF O. 1989. Alt Schlawe, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 821–826.
- VILBRANDT U. 1989. Notzkow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte und Landgemeinden von Manfred Vollack, 1058–1062.

Die Friedhöfe der Gemeinde Sławno

Zusammenfassung

Auf dem Gebiet der Gemeinde befinden sich 24 Friedhöfe in 16 Ortschaften, einige mit Urkunden aus dem Mittelalter (z.B. Kirchhöfe in Rötzenhagen, Quatzow, Ristow, Alt Schlawe, Alt Krakow, Tychow). Andere entstanden im 19. oder Anfang des 20. Jahrhunderts. Auf Kirchhöfen finden heute keine Beisetzungen mehr statt. Auf einigen früheren evangelischen Dorffriedhöfen finden noch Beerdigungen statt (Freetz).

Auf vielen Fried- und Kirchhöfen errichtete man nach dem I. Weltkrieg Denkmäler zu Ehren der gefallenen Soldaten. Autoren dieser symbolischen Grabstätten waren meistens örtliche Handwerker oder Steinmetzwerkstätten. Viele dieser Denkmäler bestehen aus prismatischen Steinblöcken auf mehrstufigen Sockeln. Dekorative Motive waren oft flache „Eiserne Kreuz“ Reliefs. Diese Kriegerdenkmäler so wie die Friedhöfe sind verwüstet. Aus diesem Grunde sind nur wenige Elemente ihrer früheren Ausstattung erhalten. Anhand der erhaltenen Fragmente kann man feststellen, dass die meisten aus Kunststein und feinkörnigem Terrazzo bestanden. Ein sehr dekoratives Motiv der Denkmäler war ein Stück eines gefällten Eichenstammes (in Stein), Stelen mit Palmenwedeln oder Platten mit Glastafeln und Inschrift. Auf einigen früheren Kirchhöfen wurden inzwischen Lapidarien errichtet. Diese Form des Gedenkens früherer Beisetzungsstätten und Erhaltung übriggebliebener Fragmente von Grabstätten wurden schon in Suckow und Alt Schlawe angelegt.

Auf den Friedhöfen in Saaben, Quatzow, Deutschrode dagegen kann man Müllablagen und frische Spuren von Grabplünderungen finden.